

Zjawisko niepełnosprawności w liczbach

Wśród danych określających położenie społeczno-ekonomiczne osób z niepełnosprawnościami w Polsce wymienia się nie tylko liczbę osób z niepełnosprawnościami, ich miejsce w całej strukturze społecznej, cechy społeczne i demograficzne, status na rynku pracy, sytuację rodzinną, poziom zamożności czy zagrożenia biedą. Analizując daną grupę, należy przedstawić także wartość wskaźników jakości życia osób z niepełnosprawnością, które opisują poziom integracji społecznej tej grupy⁹.

W celu prezentacji położenia społecznego osób z niepełnosprawnościami wykorzystane zostały informacje urzędowe, dane Głównego Urzędu Statystycznego, raporty i analizy Biura Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych oraz wyniki polskich i europejskich badań. Należy zaznaczyć, że dane gromadzono przy wykorzystaniu trzech definicji niepełnosprawności:

- prawnej, opartej na orzeczeniu o niepełnosprawności,
- GUS-owskiej (BAEL), która opiera się z jednej strony na posiadaniu orzeczenia lub na deklaracji bycia niepełnosprawnym w stopniu znacznym lub umiarkowanym (bez kategorii lekkiej),
- unijnej definicji Eurostatu, która bazuje na kryterium długotrwałej ciężkiej choroby lub niepełnosprawności ograniczającej możliwości funkcjonowania w życiu codziennym.

Niepełnosprawność to jeden z najważniejszych aspektów stanu zdrowia¹⁰. Najszerszy zakres ma kryterium unijne, które uzależnione jest od subiektywnej samooceny danej osoby. Liczba osób z niepełnosprawnościami w Polsce, w zależności od przyjętej definicji, wynosiła od 4,7 mln¹¹ osób niepełnosprawnych

⁹ Barnes C., Mercer G., *Niepełnosprawność*, Wydawnictwo SIC!, Warszawa 2008, s. 39.

¹⁰ *Stan zdrowia ludności Polski w 2019 r.*, informacja sygnałna GUS, s. 61.

¹¹ 12,2 proc. ludności kraju w 2002 r. (blisko 5,5 mln osób niepełnosprawnych w 2002 r., NSP 2002), <http://niepelnosprawni.gov.pl/p,78,dane-demograficzne> (dostęp 20.12.2019).

prawnie (NSP¹² 2011) i dekadę później 5,4 mln (NSP¹³ 2021) do 8,1 mln niepełnosprawnych według kryterium unijnego¹⁴. Najbardziej rygorystyczne jest kryterium prawne niepełnosprawności. Według danych GUS w grudniu 2023 r. w Polsce były 4 mln 60 tys. osób posiadających ważne orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności wydane przez zespół do spraw orzekania o niepełnosprawności albo orzeczenie o stopniu niezdolności do pracy wydane przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych¹⁵.

Liczba osób z niepełnosprawnościami w Polsce zależy także od przyjętej perspektywy czasowej. W dłuższej perspektywie w Polsce widać wzrost liczebności tej grupy.

Tabela 1. Udział osób niepełnosprawnych według NSP 2002, 2011¹⁶ i 2021 (w proc.)

Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań	NSP 2002	NSP 2011	NSP 2021
Odsetek osób niepełnosprawnych ogółem	14,3	12,2	14,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Osoby niepełnosprawne w 2023 r.*, GUS.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że przyrost ogólny w okresie 1988–2002 był większy niż przyrost liczby ludności. Ten wzrost liczebności osób z niepełnosprawnościami wynika ze zmiany systemowej¹⁷: negatywne doświadczenia oraz nowe zagrożenia spowodowały częstsze występowanie niektórych chorób oraz ich społecznych konsekwencji. Wzrost liczebności grupy niepełnosprawnych jest także zgodny z ogólnymi trendami cywilizacyjnymi,

¹² Dane o osobach niepełnosprawnych w statystyce GUS pochodzą z NSP i dlatego nie możemy na ich podstawie analizować bieżących trendów zmian ilościowych (dane są zbierane co ok. 10 lat).

¹³ <https://niepelnosprawni.gov.pl/index.php?c=page&id=78&print=1> (dostęp 28.01.2025).

¹⁴ Europejskie Ankietowe Badanie Zdrowia (European Health Interview Survey – EHIS) w 2014 r., według badania w Polsce było 7,7 mln osób niepełnosprawnych biologicznie, tj. osób, które deklarowały ograniczoną zdolność wykonywania czynności, jakie ludzie zwykle wykonują (zgodnie z jednolitą dla UE definicją zastosowaną w badaniu uwzględniono zarówno poważne, jak i mniej poważne ograniczenia powodujące niemożność wykonywania ww. czynności przez co najmniej sześć ostatnich miesięcy). Wśród nich było 2 464,8 tys. z poważnymi ograniczeniami sprawności i 5 225 tys. osób z mniej poważnymi ograniczeniami, <http://niepelnosprawni.gov.pl/p,78,dane-demograficzne> (dostęp 7.12.2019). Dane EHIS za 2019 r. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/zdrowie/zdrowie/stan-zdrowia-ludnosci-polski-w-2019-r-,6,7.html>.

¹⁵ file:///C:/Users/olga.rudnicka/Downloads/osoby_niepelnosprawne_w_2023_r.pdf (dostęp 28.01.2025).

¹⁶ Metodologia NSP w 2011 r. różniła się od tej z 2002, kiedy wykorzystywano administracyjne bazy danych i spis reprezentacyjny.

¹⁷ Bartkowski J., *Położenie społeczno-ekonomiczne i jakość życia osób niepełnosprawnych w Polsce*, [w:] B. Gąciarz, S. Rudnicki (red.), *Polscy niepełnosprawni, op.cit.*, s. 46.

występującymi we wszystkich krajach europejskich. Ogólne zmiany demograficzne, czyli starzenie się społeczeństw, powodują, że także Polska z kraju ludzi młodych zmienia się w kraj ludzi w średnim i starszym wieku. W falowaniu liczby osób niepełnosprawnych znaczną rolę odegrały zmiany statusu osoby niepełnosprawnej – w momencie, w którym polityka wobec osób niepełnosprawnych jest rozbudowana, ich liczba zwiększa się. Z drugiej strony, w okresach bardziej restrykcyjnej polityki grupa niepełnosprawnych malała¹⁸.

Analizy statystyczne dowodzą, że w okresie 2002–2011 r. zmalała liczebność we wszystkich kategoriach osób niepełnosprawnych, zarówno tych opartych na samoocenie, jak i prawnych (z orzeczeniem o niepełnosprawności).

Według Europejskiego Ankietowego Badania Zdrowia¹⁹ z 2014 r., w Polsce zarejestrowano 7,7 mln osób z biologicznymi niepełnosprawnościami, z czego 2,5 mln miało poważne ograniczenia, a 5,2 mln – mniej poważne²⁰. Według tego samego badania z 2019 r.²¹ niepełnosprawność w ujęciu prawnym lub biologicznym (z poważnymi ograniczeniami) dotknęła 13 proc. osób w Polsce. Należy zaznaczyć, że używane przez statystykę narzędzia badawcze obejmowały dwa pytania:

- dotyczące niepełnosprawności prawnej,
- dotyczące ograniczeń w wykonywaniu codziennych czynności²².

Umożliwiło to analizę danych w następujących ujęciach:

- osoby z niepełnosprawnościami prawną i biologiczną (posiadanie orzeczenia o niepełnosprawności i poważnych ograniczeń w wykonywaniu codziennych czynności),
- osoby z niepełnosprawnością wyłącznie prawną (posiadanie orzeczenia o niepełnosprawności),
- osoby z niepełnosprawnością wyłącznie biologiczną (posiadanie poważnych ograniczeń w wykonywaniu codziennych czynności),

¹⁸ *Ibidem*, s. 47.

¹⁹ Europejskie ankietowe badanie zdrowia (European Health Interview Survey – EHIS) to narzędzie realizacji jednego z celów Unii Europejskiej w dziedzinie statystyki zdrowia publicznego, jakim jest stworzenie systemu monitoringu zdrowia obejmującego takie elementy jak: stan zdrowia, chorobowość, zdrowie psychiczne, wypadki i urazy, korzystanie z opieki zdrowotnej, profilaktyka zdrowotna oraz styl życia. Badanie realizowane jest cyklicznie, co pięć lat, w krajach UE. Wyniki umożliwiają poznanie sytuacji zdrowotnej mieszkańców Unii oraz jej uwarunkowań w powiązaniu z charakterystyką demograficzno-społeczną oraz miejscem zamieszkania.

²⁰ A. Kocór za EHIS, 2014.

²¹ Dane pochodzą z ostatniego roku przed COVID-19. GUS w informacji sygnałnej *Stan zdrowia ludności Polski w 2019 r.* wskazuje, że mimo iż nie odzwierciedlają one pełnej sytuacji zdrowotnej, to stanowią podstawę do porównań i analiz. Co więcej, wyniki postrzega się jako „swoistą” fotografię ostatniego roku sprzed pandemii i dobry punkt odniesienia do badań jej wpływu na stan zdrowia ludności Polski.

²² Informacja sygnałna GUS *Stan zdrowia ludności Polski w 2019 r.*, s. 7.

- z ograniczeniami w wykonywaniu codziennych czynności w stopniu niezbyt poważnym.

Według kryterium statystycznego niepełnosprawność obejmuje zarówno wszystkie osoby niepełnosprawne prawnie, jak też osoby, które nie posiadają orzeczenia o niepełnosprawności, ale doświadczają poważnych ograniczeń w wykonywaniu zwykłych czynności i trwa to co najmniej sześć miesięcy.

Według EHIS z 2019 r. 13 proc. osób w Polsce charakteryzowało się niepełnosprawnością według tej definicji statystycznej. Poniższe dane dotyczą wybranych wyników EHIS 2014 i 2019.

Tabela 2. Niepełnosprawni według EHIS w 2014 i 2019 r.

Kategoria	EHIS-2014	EHIS-2019
Odsetek osób w Polsce wg definicji statystycznej, w tym:	12,9	13
– odsetek osób posiadających orzeczenie o niepełnosprawności	10,0	10,4
– odsetek osób bez orzeczenia, ale deklarujących występowanie poważnych ograniczeń w wykonywaniu zwykłych czynności	2,9	2,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, *Informacja sygnalna...*, op. cit., s. 9.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że innym podejściem do niepełnosprawności jest badanie ograniczeń w wykonywaniu codziennych czynności, ale bez względu na posiadanie lub brak posiadania orzeczenia o niepełnosprawności. Tego typu ograniczenia były także przedmiotem badania EHIS. W 2019 r. aż 22,6 proc. respondentów deklarowało ograniczenia, w tym 6,4 proc. w stopniu znacznym²³.

Na podstawie Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021 według stanu na 31 marca 2021 r. liczba osób niepełnosprawnych wynosiła 5,4 mln i stanowiła 14,3 proc., tak jak według NSP w 2002 r. Udział mężczyzn wynosił 45,1 proc. wobec 54,9 proc. kobiet (NSP 2021).

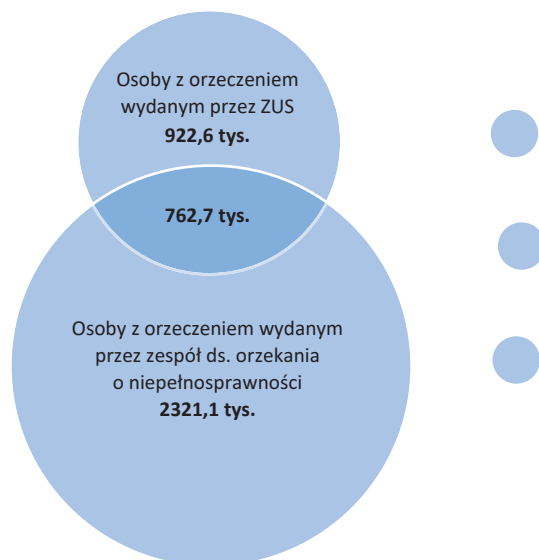
Tabela 3. Liczba osób niepełnosprawnych w Polsce według trzech kryteriów w 2023 r.

Kryterium niepełnosprawności	Liczba osób niepełnosprawnych (w tys.)	Odsetek niepełnosprawnych w ogólnej liczbie ludności Polski
Unijne (def. Eurostatu)	8 107,5	24,4
GUS (Narodowy Spis Powszechny)	5 400,00	14,4
Prawne (osoby z orzeczeniem)	4 006,4	11,4

Źródło: GUS.

²³ Według EHIS-2014 było to analogicznie 20,3 proc. oraz 6,5 proc.

W literaturze przedmiotu wskazuje się często, że w Polsce nie ma jednego systemu orzecznictwa o niepełnosprawności²⁴. W świetle danych GUS z 2023 r. liczba osób z orzeczeniem o niepełnosprawności, stopniu niepełnosprawności lub stopniu niezdolności do pracy wynosiła ponad 4 mln osób, z czego 2 321 100 posiadało wyłącznie orzeczenie wydane przez zespół ds. orzekania o niepełnosprawności, a 922 600 osób legitymowało się orzeczeniem wydanym przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Zatem 762,7 tys. osób posiadało oba orzeczenia.

Schemat 1. Osoby z niepełnosprawnościami w Polsce według rodzaju posiadanego orzeczenia w 2023 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, 2023²⁵.

W strukturze osób niepełnosprawnych prawnie 41,3 proc. stanowiły osoby z umiarkowanym, 27,4 proc. ze znacznym, a 25,2 proc. ze stopniem lekkim. Osoby z orzeczeniem o niepełnosprawności bez określonego stopnia ze względu na wiek stanowiły 5,8 proc.²⁶

Podobnie jak w przypadku danych unijnych, w badanej populacji przeważały kobiety²⁷. W Polsce w 2023 r. stanowiły one 53,1 proc. osób niepełnosprawnych

²⁴ *Ibidem*, s. 47; aczkolwiek są podejmowane prace, które mają zmienić ten stan faktyczny.

²⁵ Zbiory powiatowych i miejskich zespołów ds. orzekania o niepełnosprawności (PZON), zbiór danych z systemów emerytalno-rentowych ZUS (ZUS EMIR i RENTIER).

²⁶ Do 16 roku życia.

²⁷ W UE średnio 29,2 proc. całkowitej populacji kobiet żyje z niepełnosprawnościami, natomiast mężczyzn – 24,3 proc.

prawnie. Najwięcej kobiet było w przedziale wiekowym 70–74 lata, mężczyzn natomiast 65–69.

Na podstawie wyników Diagnozy Społecznej²⁸ można stwierdzić, że najczęstsze są orzeczenia wydawane przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Podkreśla się, że poza wiekiem, płcią i miejscem zamieszkania to wykształcenie jest najsilniejszą pozamedyczną determinantą zarówno położenia społecznego niepełnosprawnego, jak i sytuacji materialnej jego rodziny²⁹. Wykształcenie jest istotnym składnikiem kapitału społecznego, a w przypadku osób niepełnosprawnych nabiera to szczególnego znaczenia. Określa bowiem możliwości radzenia sobie z trudnymi sytuacjami życiowymi.

Według danych GUS w roku szkolnym 2023/24 w Polsce działało 360 przedszkoli specjalnych, do których uczęszczało 8,1 tys. dzieci z niepełnosprawnościami. 27,8 proc. uczęszczających do przedszkoli specjalnych miało ukończone siedem lat. Aż 71,7 proc. dzieci w przedszkolach specjalnych to chłopcy. W pozostałych przedszkolach i innych placówkach wychowania przedszkolnego przebywało 55,9 tys. dzieci z niepełnosprawnościami. Było to 3,7 proc. ogólnej liczby dzieci. Według danych GUS 79 proc. dzieci z niepełnosprawnościami uczęszczało do przedszkoli ogólnodostępnych, w tym do przedszkoli z oddziałami integracyjnymi (10,6 proc.) oraz przedszkoli integracyjnych (11,6 proc.)³⁰. Według GUS największą część szkół specjalnych stanowiły te oferujące przygotowanie do konkretnego zawodu.

W roku szkolnym 2023/24 w specjalnych szkołach podstawowych uczyło się 53,5 tys. dzieci. Do oddziałów przy szkołach podstawowych ogólnodostępnych chodziło 126,4 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. GUS wskazuje, że łączna liczba dzieci z niepełnosprawnościami, które objęto kształceniem specjalnym na poziomie szkoły podstawowej, wynosiła 179,9 tys., co stanowi 6 proc. ogólnej liczby dzieci. W grupie tej również przeważają chłopcy (68,8 proc.). Indywidualnym nauczaniem objęto 3,4 tys. dzieci, 45,4 proc. dzieci w tej grupie miało specjalne potrzeby edukacyjne.

Na poziomie ponadpodstawowym edukacja młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi realizowana była przede wszystkim w szkołach specjalnych³¹. W omawianym okresie kształciły one 29,8 tys. osób. GUS wskazuje, że

²⁸ Diagnoza Społeczna to masowe badanie panelowe gospodarstw domowych przeprowadzane pod kierunkiem Janusza Czapińskiego, jest prowadzone od 2000 r. Od roku 2009 Diagnoza Społeczna wprowadziła także możliwość wyróżnienia osób niepełnosprawnych w grupie respondentów.

²⁹ *Ibidem*, s. 47.

³⁰ <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/osoby-niepelnosprawne-w-2023-roku,26,6.html> (dostęp 20.01.2025).

³¹ Tj. specjalne szkoły przysposabiające do pracy i specjalne szkoły branżowe I stopnia.

ponadto w oddziałach uczyło się 35,0 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, z czego:

- 44,5 proc. z nich uczęszczało do oddziałów przy liceach ogólnokształcących;
- 33,2 proc. osób uczyło się w oddziałach przy technikach;
- 21,7 proc. uczyło się w oddziałach przy branżowych szkołach I stopnia.

Podsumowując, łączna liczba dzieci i młodzieży objętych kształceniem specjalnym na poziomie szkoły ponadpodstawowej wynosiła 64,8 tys. osób. Jest to 3,4 proc. ogólnej liczby. Wśród uczniów szkół policealnych w tym okresie było 282 uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi³².

W świetle danych GUS w roku akademickim 2023/2024 w uczelniach wyższych kształciło się 21,9 tys. osób z orzeczeniem o stopniu niepełnosprawności³³. Jest to jedynie 1,8 proc. ogólnej liczby studentów. Ukończyło studia 5,3 tys. osób, czyli także 1,8 proc. liczby absolwentów. W grupie doktorantów osoby z orzeczeniem o stopniu niepełnosprawności to 15,4 proc.³⁴

W świetle BAEL³⁵ z 2011 r. wskaźnik aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych z wyższym wykształceniem wynosił 49,5 proc., natomiast dla osób niepełnosprawnych z wykształceniem nie wyższym niż gimnazjalne wskaźnik ten wynosił tylko 14,4 proc. Według wielu badań (w tym PFRON) wykształcenie zwiększa szanse na znalezienie pracy, w tym stałej³⁶.

³² Z tych 282 uczniów 251 uczęszczało do szkół specjalnych.

³³ Wykazywanych jeden raz według głównego rodzaju niepełnosprawności.

³⁴ 500 osób w roku akademickim 2023/2024.

³⁵ Według wyników BAEL liczba osób niepełnosprawnych w wieku 16 lat i więcej od 2002 r. systematycznie spadała i już w 2009 r. wynosiła 3 506 tys. Według nowszych (2018) danych BAEL liczba osób niepełnosprawnych w wieku 16 lat i więcej pozostawała na poziomie 3,0 mln osób. Liczba osób niepełnosprawnych prawnie w tzw. ekonomicznym wieku produkcyjnym (18–59 lat dla kobiet i 18–64 dla mężczyzn) wynosiła średniorocznie 1 625 tys., co stanowiło 7,6 proc. ludności w tym wieku. Zmianę struktury osób niepełnosprawnych według stopnia niepełnosprawności można zaobserwować, porównując dane dotyczące udziału osób o określonych stopniach niepełnosprawności w populacji osób niepełnosprawnych prawnie ogółem w latach 2002–2018. I tak według BAEL udział osób niepełnosprawnych ze znacznym stopniem niepełnosprawności w 2002 r. wynosił 21,1 proc., z umiarkowanym – 35,1 proc., z lekkim – 42,7 proc. Natomiast w 2019 r. odsetki te wynosiły odpowiednio: 27,4 proc., 47,3 proc. i 25,3 proc. Wśród osób niepełnosprawnych prawnie w ekonomicznym wieku produkcyjnym struktura ta przedstawiała się następująco: 25,2 proc. – znaczny stopień niepełnosprawności, 48,7 proc. – umiarkowany i 26,1 proc. – lekki, <http://niepelnosprawni.gov.pl/p,78,dane-demograficzne> (dostęp 20.12.2020).

³⁶ <https://www.pfron.org.pl/o-funduszu/projekty/projekty-ue/sektorowy-program-oper/projekty-ktorych-reali/projekt-quot-gmino-jaka-jestes-quot-badanie-dzialalnoscigmin-na-rzecz-osob-niepelnosprawnych/> (dostęp 20.02.2020).

Wyniki badania wpływu wykształcenia na dochody rodzin z osobami z niepełnosprawnościami wskazują ponadto, że wraz ze wzrostem wykształcenia rośnie wkład zarobków z pracy, a zmniejsza się udział świadczeń społecznych³⁷. Wykształcenie wpływa także na funkcjonowanie społeczne, a osoby niepełnosprawne upatrują w nim szansy na znalezienie pracy.

Osoby z niepełnosprawnościami mają niższy poziom wykształcenia niż osoby sprawne. Co więcej, prawidłowość ta jest widoczna niezależnie od zastosowanego kryterium niepełnosprawności³⁸.

Tabela 4. Wykształcenie osób niepełnosprawnych i sprawnych w wieku ponad 13 lat w Polsce (w proc.)

Wyszczególnienie	Ogółem	Podstawowe nieukończone i bez wykształcenia	Podstawowe ukończone i gimnazjalne	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Policealne	Wyższe
Osoby sprawne	100,0	1,4	23,2	21,7	29,0	2,6	17,0
Osoby z niepełnosprawnościami	100,0	4,1	34,3	26,0	25,8	2,1	7,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, 2012.

Dane potwierdzają, że trendy dotyczące zmian wykształcenia osób z niepełnosprawnościami są korzystne.

Tabela 5. Osoby z niepełnosprawnościami według stopnia niepełnosprawności i aktywności ekonomicznej (w proc.)

Wyszczególnienie	Ogółem	Aktywni zawodowo	Pracujący	Bezrobotni	Bierni zawodowo
Znaczny	100,0	4,2	3,6	0,6	95,8
Umiarkowany	100,0	20,3	16,7	3,6	79,7
Lekki	100,0	33,4	26,1	7,3	66,6
Nieustalony	100,0	18,8	16,0	2,8	81,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych IBE i raportu *Włączający system edukacji – rekomendacje dla polityki publicznej*, IBE, Warszawa 2015, s. 10.

³⁷ Ulman P., *Sytuacja ekonomiczna osób niepełnosprawnych i ich gospodarstw domowych w Polsce*, Wyd. UE, Kraków 2011.

³⁸ Bartkowski J., *op. cit.*, s. 58.

Analizując położenie społeczno-ekonomiczne osób z niepełnosprawnościami, nie sposób nie uwzględnić zagadnienia ich dostępu do rynku pracy. Przedstawione dane potwierdzają niski poziom obecności tych osób na rynku pracy. Wśród postulatów znajduje się zatem nie tylko włączenie osób niepełnosprawnych do edukacji oraz upowszechnienie szeroko rozumianej edukacji włączającej, ale także zwiększenie obecności osób niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy³⁹.

³⁹ *Włączający system edukacji i rynku pracy – rekomendacje dla polityki publicznej*, raport końcowy, IBE, Warszawa 2015, s. 18.